

ДИДАКТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ПІДРУЧНИКА І. П. КРИП'ЯКЕВИЧА "КОРОТКА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ"

***Резюме.** У запропонованій статті проаналізовано один із перших підручників І.П. Крип'якевича "Коротка історія України для початкових шкіл та першої кляси гімназії". Це дозволило розкрити особливості дидактичної концепції навчальної літератури відомого українського науковця та визначити її основні елементи.*

***Ключові слова:** історико-педагогічна спадщина, навчальна література, підручник, дидактична концепція.*

Постановка проблеми. Удосконалення сучасної системи шкільної історичної освіти не можливе без використання історико-педагогічної спадщини. У здобутках українських учених кінця ХІХ – початку ХХ століть було чимало ідей, які не втратили своєї актуальності й сьогодні. До плеяди таких науковців належав відомий історик, педагог Іван Петрович Крип'якевич. Сучасні дослідники вже не перше десятиріччя намагаються розкрити феномен історико-педагогічної спадщини як самого І.П. Крип'якевича, так і його педагогічних ідей, що активно впроваджувалися у практику навчання упродовж ХХ століття. Відомо, що чимало новацій він спочатку використовував у викладацькій діяльності, а потім переносив їх до своїх підручників, посібників, статей. Успішне поєднання повсякденної педагогічної практики та теорії дозволили йому стати одним із неперевершених популяризаторів історичного знання першої половини ХХ ст. В історичній дидактиці та історичній академічній науці це досить рідкісне явище, коли вчений майстерно поєднує у собі ці дві якості – дослідника і популяризатора. Свідченням того, що І.П. Крип'якевич був гарним популяризатором залишаються його підручники та посібники, написані для навчальних закладів у перші десятиріччя минулого століття. Серед цих книг "Коротка історія України для початкових шкіл та першої кляси гімназії", що побачила світ у роки, коли українці відроджували свою державність і прагнули вирватися із лещат імперій та творити власну країну, освіту і її історію.

У ході революції 1917-1920 років, коли постала Українська держава і виникла національна школа, представники інтелігенції відгукнулися на її потреби і долучилися до створення освіти нової якості і нової держави. Серед цих сподвижників був І.П. Крип'якевич, який у перші роки революції підготував п'ять навчальних книг, чотири з яких побачили світ у 1918-1919 роках. Ці книги відрізнялися від видань інших авторів не лише своєю оригінальною концепцією, але й дидактичною системою.

У зв'язку з цим виникає потреба в розкритті суті дидактичної концепції підручників та посібників І.П. Крип'якевича.

Мета статті – проаналізувавши один із перших підручників І.П. Крип'якевича "Коротка історія України для початкових шкіл та першої кляси гімназії", розкрити особливості його дидактичної концепції та з'ясувати можливості використання її елементів у сучасній практиці навчання історії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підручники та посібника І.П. Крип'якевича неодноразово були предметом наукового дослідження сучасних вчених. Йдеться про роботи Я. Дашкевича, Н. Клименко, Р. Крип'якевича, З. Кріль, В. Мисана, Л. Пироженко [3; 4; 5; 7; 8; 9]. З перерахованих авторів лише Н. Клименко та Л. Пироженко намагалися проаналізувати "Коротку історію України...", розкрити її структуру та особливості змісту. Однак цей короткий аналіз не дозволяє повноцінно репрезентувати дидактичну концепцію підручника І.П. Крип'якевича. Спробуємо це зробити у

запропонованій статті.

Насамперед зауважимо, що "Коротка історія України для початкових шкіл та першої класи гімназії", яка вийшла друком 1918 р., відповідала програмі пропедевтичного курсу історії України для 3-4 класів, що входила до "Проекту Єдиної школи на Україні" [10, 51-53]. До підручника І. Крип'якевич застосував хронологічну схему групування навчального матеріалу, поділивши історію України на п'ять періодів (розділів): I. Україна за слов'янських часів (до 800 р.), II. Українська держава за княжих часів (800-1340 рр.); III. Україна під Литвою та Польщею (1340-1648 рр.); IV. Україна за козацьких часів (1648-1784 рр.); V. Відродження України (1784-1918 рр.). Запропонована періодизація історії України для того часу була прийнята науковою думкою і її дотримувалися в основному до початку 20-х років. Перший і останній розділи виявилися найменшими за своїми обсягами (I – 2 параграфи, V – 2 параграфи). Навчальні матеріали у другому, третьому та четвертому розділах були розподілені рівномірно, не зважаючи на те, що репрезентували різний проміжок часу (II – більше чотирьох століть (10 параграфів), III – три століття (9 параграфів), IV – майже півтора століття (10 параграфів). Автор поділив весь текст на 34 параграфи.

Кожен розділ мав власний поділ на параграфи, що у свою чергу склалися з окремих частин (ліхтариків), назви яких автор виніс на поля. Вони одночасно могли слугувати планом уроку для учителя і налаштовували учнів на послідовне вивчення навчального матеріалу, оскільки допомагали скласти уявлення про зміст теми в цілому. Наприклад, до першого параграфа "Українська земля" увійшли такі ліхтарики: Україна. Межі України. Низини і гори. Ріки. Ліси. Степи. Звірі. Життя людини [6, 3-4]. У параграфі "5. Ярослав Мудрий" був інший поділ матеріалу: Святополк убиває братів. Ярослав. Печерська Лавра. Українське право. Похід на Галичину. Могутність Ярослава. Заповіт Ярослава [6, 15-19].

Варто звернути увагу на той факт, що автор досить рівномірно розподілив навчальний зміст за частинами (ліхтариками). Не зважаючи на те, що у другому, третьому та четвертому розділах є окремі параграфи, які складаються з 11-12 ліхтариків (§11, §15, §29), більшість матеріалів розподілено досить рівномірно за темами. Зміст 34 параграфів репрезентовано у 245 частинах. У середньому припадає 7 ліхтариків на кожен параграф, що відповідає нормам психолого-педагогічного сприйняття змістових одиниць тексту. Певна річ, що на початку ХХ ст. І. Крип'якевич ще не знав про психологічні особливості сприйняття інформаційних блоків дітьми віком 9-10 років. Такі дослідження з'являться лише наприкінці ХХ століття і вчителю стане відомо, що дитина, яка завершує навчання у початковій школі та переходить в основну, може сприймати від 5 до 7 змістовних одиниць (інформаційних блоків) на уроці. Очевидно, що на такий розподіл матеріалу у підручнику І. Крип'якевич вийшов інтуїтивно, враховуючи практику навчання дітей у школах Галичини. Навіть ті параграфи, де є більше семи інформаційних блоків, не виглядають переобтяженими навчальним матеріалом.

У поділі параграфів на частини (ліхтарики) відстежується використання окремих логічних підходів. В одних випадках – це *хронологічний підхід*. Наприклад, у параграфі "13. Під Польщею та Литвою" матеріал подається з дотриманням логіки, що притаманна хронологічній послідовності: учні знайомляться з польським проникненням в українські землі та його наслідками, потім – з появою литовців і особливостями литовського панування, далі йдеться про злуку Литви й Польщі та Люблінську унію. В інших випадках автор використав *тематичний підхід*. Наприклад, у параграфі "15. Міщани і братства" логіка подачі історичного матеріалу вже змінена та пов'язана із розкриттям особливостей життя населення у часи середньовіччя. Спочатку учні дізнаються про особливості виникнення й побудову міста, потім знайомляться з видами занять городян: торгівлею, ремеслом, особливостями функціонування цехів. Далі йде розповідь про управління містом та переслідування українців. Як наслідок оборони українства – поява братств, друкарень. Завершують параграф матеріали про церковну унію 1596 р. У третьому випадку зустрічаємо поєднання двох попередніх підходів – *хронологічно-тематичного*. Згідно цього підходу

укладені параграфи "18. Запорозька Січ", "20. Боротьба з татарами й турками", "23. Українська держава", "29 Іван Мазепа. Третя війна з Московщиною" та ін.

Якщо аналізувати обсяги та зміст складових параграфів – ліхтариків, то тут варто звернути увагу на наступне: а) назви ліхтариків повністю відповідають заявленому змісту; б) сам зміст поданий досить лаконічно й не переобтяжений термінами, поняттями, персоналіями, датами; в) мовленнєві конструкції прості та зрозумілі; г) унормування обсягів ліхтариків здебільшого залежить від назви і змісту теми.

На продуману та оригінальну дидактичну концепцію підручника звертають увагу Я. Дашкевич і Л. Пироженко [3; 9]. І це дійсно так. Ми частково вже розкрили її суть у конструюванні історичного змісту – навчального матеріалу. Саме тут проявився талант І. Крип'якевича як непересічного педагога, оскільки ним був врахований один із важливих психолого-педагогічних принципів – обсягів та вікової відповідності. Новаторський підхід щодо моделювання навчального матеріалу знайшов свої прояви й в інших складових книги.

Привертає увагу той факт, що в основу подачі історичної інформації покладено розповідь автора, який виступає у ролі оповідача і невимушено звертається до дитячої аудиторії. Форма звернення різна, здебільшого вона не повторюється, але у ній закладена певна інтрига на кшталт: "А що буде далі?". Пошуки відповіді на це запитання спонукають дітей до роботи з навчальним матеріалом.

Кожний із параграфів має власний оригінальний початок і відповідне завершення. Досить часто завершення одного параграфу пов'язане з початком іншого. Це означає, що оповідь не переривається, автор ніби призупиняє її, щоб відновити через деякий час знову. Наприклад; "§ 5. Святослав-Завойовник" починається реченням "Князь Святослав був сином Ігоря й Ольги" (у попередньому параграфі йшлося про Ігоря та Ольгу) і завершується описом смерті Святослава в 972 р. у поєдинку з печенігами; "§ 6. Володимир Великий" ніби продовжує попередню розповідь фразою "Святослав лишив три сини: Ярополка, Олега і Володимира", а подальший матеріал присвячений висвітленню діянь Володимира і завершується у такий спосіб: "В історії він дістав ім'я Великого, бо довершив таких великих діл, як ніхто з давніх князів"; наступний "§ 7. Ярослав Мудрий" має початок, що пов'язаний з попереднім: "По Володимирові київським князем мав стати його найстарший син Святополк" [6, 8-19]. Такий дидактичний прийом, використаний І. Крип'якевичем, формує уявлення у школярів не лише про безперервність історичного процесу, але сприяє розумінню причинно-наслідкових зв'язків, послідовності у зміні подій, розкриває логіку переростання одного явища в інше тощо.

Тексти параграфів укладені просто і зрозуміло із використанням лаконічних пояснень, обґрунтувань, коротких висновків. Наприклад: "Наш рідний край називається Україна. Названо його так тому, що він лежить на краю Європи, в сусідстві коло Азії" [6, 3]; "Українці в давні часи звали себе слов'янами. До слов'ян належать також білорусини, серби, чехи, поляки і інші народи, що говорять мовою, подібною до нашої" [6, 4]; "Щоб забезпечитися від ворогів, поляни ставили собі твердині – городи. На город вибирали місце недоступне, звичайно високу, стрімку гору" [6, 6]; "По смерті Дмитра Вишневецького запорожці перенесли Січ на острів Томаківку. Але це місце не було для них вигідне, і вони переселилися спершу на Базавлук, потім на Микитин Ріг" [6, 44]; "Юрась Хмельниченко гетьманував недовго. Зразу по смерті батька він побачив, що не зуміє правити великою українською державою, і зложив булаву. Тоді старшина й козаки вибрали гетьманом Івана Виговського" [6, 60].

Більшість параграфів за жанровою характеристикою належать до художніх оповідань. Художня образність змісту досягається завдяки тому, що автор використовує фрагменти народних пісень, переказів, легенд, вмонтовує у канву історичної оповіді монологи, роздуми осіб, про яких він розповідає, життя яких описує. Тут є легенди про заснування Києва та його перших князів, смерть Олега, помсту древлян Ігорю, перекази про подвиги Святослава,

хрещення Русі Володимиром, облогу монголами Києва тощо. Щоб наблизити події до читача, автор використовує у тексті зразки монологічного та діалогічного мовлення. В одних випадках це роздуми, в інших – звернення, дискусії, вирішення спірного питання. Автор завжди пам'ятає, хто його читач, тому тексти не потребують якихось додаткових тлумачень і пояснень.

Варто відзначити і досить вдало відібраний до кожного параграфа фактологічний матеріал. Як правило у кожному параграфі автор аналізує невелику кількість подій. Відповідно це впливає на загальний обсяг понять, термінів, дат, прізвищ та імен, назв тощо. Наприклад, у "§ 5. Святослава Завойовник", який складається з шести ліхтариків, йдеться про сім важливих подій: прихід до влади Святослава, його похід на хозарів, війну з болгарами, смерть Ольги, війну з греками, мир з греками, смерть Святослава. Для розкриття цих подій автор використовує дві персоніфіковані особи (Святослав, Ольга) і одну безіменну (грецький цар), дев'ять історико-географічних об'єктів (Каспійське море, Волга, Київ, Дунай, Греція, Болгарія, Переяславець, Дніпрові пороги, азійські степи), лише одну дату (972 р.), вісім назв народів (хозари, чехи, ляхи, угорці, українці, болгари, греки, печеніги), п'ять термінів та понять (християнство, війна, цар, царство, данина) [6, 8-11]. Весь цей інструментарій він вмонтовує у розповідь, яка складається з історичних сюжетів, що подані у художній формі: характеристика Святослава з описом його зовнішності та рис, розмови Святослава з Ольгою, роздуми Святослава про походи та його звернення до воїнів, перемовини Святослава з греками. Запропонований матеріал сприймається легко. Він швидко запам'ятовується.

Описуючи подальші події, автор зазвичай збільшує фактологічний матеріал. Відповідно зростає і кількість дат, термінів, понять, назв. Однак все має певні межі. Автор не переобтяжує параграфи складною інформацією, прагне максимально просто розкрити зміст події, виділити найважливіше, використати ті деталі, які допомагають зрозуміти особливості історичного часу.

На особливу увагу в аналізі змісту заслуговують теми, що стосуються олюднення історії. Окремі параграфи присвячені життю представників суспільних верств різних часів та періодів. І як тут не згадати науковців, які аналізуючи сучасні підручники з історії України, звертали увагу на відсутність у них історії про пересічну людину певної епохи. Н. Яковенко вбачає в олюдненні змісту шкільної історії не лише спосіб оптимізації минувшини, яку сприймають школярі, але розглядає його як засіб для формування інтересу до історичної науки, підвищення мотивації навчання, патріотичного налаштування [11]. В який спосіб спробував олюднити минувшину І. Крип'якевич на сторінках "Короткої історії України" ?

До кожного із розділів І. Крип'якевич підібрав окремі тематичні блоки у вигляді окремих частин (ліхтариків) або навіть цілісних параграфів, що присвячені особливостям життя людей певного часу. Наприклад, оповідаючи про слов'ян (§ 2 Слов'яни) він пропонує ознайомитися з особливостями їхнього життя, побуту, облаштування житла, звичаїв [6, 4-6]; у § 12 "Життя за княжих часів" розкриває специфіку життя княжого двору, урядовців, міщан, селян часів Київської Русі, знайомить читача із забавами русичів, особливостями праці літописців [6, 29-30]; у § 14 "Шляхта і селяни" та § 15 "Міщанство і братство" формує уявлення про життя населення середньовіччя (Як виникла українська шляхта? Як селяни ставали кріпаками? Чому життя селян погіршувалося? Як розбудовувалися міста? Яку роль у міському житті відігравала торгівля? Як виникали цехи? Якими ремеслами володіли жителі міст?) [6, 32-35]. У багатьох параграфах автор віднайшов місце для того, щоб наблизити історію до дитини, використовуючи цікаві описи життя різних верств населення.

Повчальним і важливим, як на наш погляд, є § 16 "Школи" [6, 35-37]. Уперше про виникнення шкільництва І. Крип'якевич згадує ще у § 6 "Володимир Великий". Однак, розлогу картину шкільного життя, звичаїв, виникнення початкових шкіл та Острозької академії, цінності освіти та знань подано саме у цьому параграфі. Лаконічні авторські висновки у багатьох ліхтариках в одному випадку змушують задуматися, в іншому –

порадіти, а ще іншому – пишатися освітянськими досягненнями минулого.

Поглиблюють сприйняття фактичного матеріалу й ілюстрації. Їх у підручнику 59. Зображувальну, візуальну функцію виконують і дві карти: "Українська держава за княжих часів", "Українська держава за часів Богдана Хмельницького". Вони подані як своєрідні додатки, оскільки автор їх розмістив наприкінці книги після основного тексту. Традиція використання ілюстративного матеріалу в навчальних книгах з української історії була закладена ще на початку ХХ ст. М. Аркасом, Б. Барвінським [1; 2]. Відомо, що перші укладачі українських підручників з історії використовували як ілюстрації зображення князів, гетьманів, знарядь праці, репродукції картин відомих художників, графічні малюнки на різні тематики. На цей час вже сформувалася певна кількість історичного ілюстративного матеріалу, яким користувалися укладачі підручників. І. Крип'якевич продовжив цю традицію, врахувавши, що у дітей початкової школи домінує зорове сприйняття інформації. Однак варто зауважити, що ілюстративний матеріал не характеризується жанровою різноманітністю, навпаки, вона досить обмежена. Серед ілюстративного матеріалу переважали сюжетні малюнки (25) та історичні портрети (22). Натомість зображення знарядь праці, предметів побуту серед ілюстративного матеріалу не показані зовсім. Те, що серед зображень переважають сюжетні малюнки, варто оцінити як позитив. Адже використання сюжетних ілюстрацій сприяє розвитку школярів та удосконаленню методики викладання, оскільки за їх змістом завжди можна організувати навчально-пізнавальну діяльність. Наприклад, скласти розповідь за малюнком; порівняти зображення із фрагментом тексту; відшукати у тексті фрагменти, що характеризують зображення тощо.

До навчально-методичного апарату підручника належить також прикінцева хронологічна таблиця "Найважливіші дати з історії України" [6, 83-85]. Вона укладена згідно матеріалів розділів. У II розділі автором виділив 22 дати, у III – 17 дат, IV – 35 дат, V – 16 дат. Перевагу складають хронологічні межі життя і діяльності відомих діячів, визначні історичні події. Залишається невідомим спосіб використання цієї таблиці. Враховуючи те, що І. Крип'якевич не залишив якихось навчально-методичних рекомендацій щодо використання "Короткої історії України...", ми можемо лише прогнозувати, що цю хронологічну таблицю варто розглядати як перелік дат для запам'ятовування і повторення. Серед запропонованого переліку зустрічаються не лише головні, але й другорядні події, такі як смерть Наливайка, Орлика, Дорошенка, Сірка тощо.

І насамкінець хотілося б звернути увагу на те, що зміст підручника І. Крип'якевича спрямований на виховання майбутніх патріотів Української держави. Автор, за допомогою різноманітних прийомів прагне сформуванню гордисті за минувшину України, дає зрозуміти, що її майбутнє залежить від тих зусиль, які докладуть для її будівництва сучасники.

Відомо, що українська національно-демократична революція початку ХХ ст. сприяла розвитку національного шкільництва. "Коротка історія України ..." І. Крип'якевича відіграла неабияку роль у розбудові української національної освіти, оскільки її використовували у багатьох школах Галичини, Волині, Поділля, про що свідчать спогади учасників тих подій, архівні матеріали.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене варто звернути увагу на той факт, що "Коротка історія України ..." І.П. Крип'якевича започаткувала дещо новий різновид навчальної літератури, у якому була реалізована авторська дидактична концепція. Зміст цієї концепції ґрунтується на особливостях організації навчання історії окремої вікової категорії школярів; структуруванні навчального матеріалу, його розподілі за розділами, параграфами, ліхтариками і логічних взаємозв'язках між ними; хронологічному, тематичному та хронологічно-тематичному моделюванні текстів параграфів; використанні змістових блоків із врахуванням психолого-педагогічних особливостей сприйняття навчального змісту; врахуванні художньо-образного сприйняття і осмислення матеріалу; використанні ілюстративного та картографічного матеріалу для візуалізації прочитаного; формуванні

інтересу до історії через вибір специфічної жанрової форми – оповідання, її олюднення; використанні історичного матеріалу як потужного засобу патріотичного виховання. Перераховані вище складові не втратили своєї актуальності у моделюванні сучасного підручника з історії України для основної школи, лише потребують їх удосконалення і використання.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Аркас М. М. Історія України-Русі / М. М. Аркас. – К.: Вища школа, 1991. – 456 с.
2. Барвінський Б. Оповідання з рідної історії / Б. Барвінський. – Жовква, 1911. – 190 с.
3. Дашкевич Я. Іван Крип'якевич – історик України: [вступна стаття] / Я. Дашкевич // Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – С. 5-21.
4. Кісіль З. Іван Крип'якевич і Українське воєнно-історичне товариство / Зоряна Кісіль // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць. – Вип. 8. – Львів, 2001. – С. 733-738.
5. Клименко Н. П. Штрихи до педагогічної діяльності академіка І. П. Крип'якевича / Н.П. Клименко // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 64-75.
6. Крип'якевич І. П. Коротка історія України для початкових шкіл та 1-ої класи гімназії / І. Крип'якевич. – К.: Львів; Відень: Вернигора, 1918. – 88 с.
7. Крип'якевич Р. Про мотивацію популяризаторської діяльності Івана Крип'якевича / Р. Крип'якевич // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць. – Вип. 8. – Львів, 2001. – С. 938-941.
8. Мисан В. О. Розвиток історичної пропедевтики в українській школі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / В.О. Мисан // Ін-т педагогіки АПН України. – Рівне, 2003. – 248 с.
9. Пироженко Л. В. Крип'якевич Іван Петрович (1886-1967) – історик, педагог, науковець / Л. В. Пироженко // Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн.: навч. посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 2. – С. 361-364.
10. Проект Єдиної школи на Україні: Кн. 1. Основна школа. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 172 с.
11. Яковенко Н. Концепція нового підручника української історії / Н. Яковенко // Історія України. – 2010. – № 29. – С. 13-19.

А.И. ЛЕВДЕР. ДИДАКТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ УЧЕБНИКА И.П. КРИП'ЯКЕВИЧА «КРАТКАЯ ИСТОРИЯ УКРАИНЫ»

Резюме. В статье проанализирован один из первых учебников И.П. Крип'якевича "Коротка історія України для початкових шкіл та першої класи гімназії". Это позволило раскрыть особенности дидактической концепции учебной литературы украинского ученого и определить ее основные элементы.

Ключевые слова: историко-педагогическое наследие, учебная литература, учебник, дидактическая концепция.

A.I. LEVDER. DIDACTIC CONCEPT OF THE TEXTBOOK BY I.P. KRYPYAKEVYCH "A BRIEF HISTORY OF UKRAINE"

The summary. The article analyzes one of the first textbooks by I.P. Krypyakevych "A Brief History of Ukraine for primary schools and first classes of gymnasiums." This research let to define the peculiarities of didactic concept and basic elements of textbooks written by a famous Ukrainian scientist.

Key words: historical and pedagogical heritage, educational literature, textbook, didactic concept.

Одержано редакцією 15.11.2012 р.